

**ПРОБЛЕМА СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ПРОФЕСІЙНИХ ОСОБИСТІСНИХ ЯКОСТЕЙ МАЙБУТНІХ
УЧИТЕЛІВ**

У статті проаналізовано психолого-педагогічні підходи до систематизації професійних особистісних якостей майбутніх учителів. Виділено основні класифікації професійних особистісних якостей учителя (запропоновані Г. Хмарою, Л. Гурьєвою, Д. Зюзіним, Ю. Бабанським, І. Зимньою, В. Гриньовою та ін.) і здійснено аналіз кожної з груп.

Дослідження питань, пов'язаних із професією вчителя, налічують уже навіть не десятиліття, а віки. Попри це, інтерес до них не згасає, як і не зменшується їх актуальність. Найбільшу кількість професіограм, акмеограм, моделей підготовки фахівців складено саме на базі вчительської професії. Чим же це зумовлено? По-перше, тим, що результати діяльності вчителя важко прослідкувати, оскільки вони є відстроченими і виражаються не в матеріальних речах, а в рівні освіченості та вихованості учнів, їх особистісних якостях, громадянській позиції. По-друге, вчительська праця не є чітко регламентованою, її неможливо спланувати до дрібниць, як працю у сфері матеріального виробництва. Учитель індивідуально підходить до вибору засобів та методів впливу на учнів, виходячи із завдань школи та особливостей навчально-виховного процесу. Спеціально організовані виховні заходи асимілюються з виховними явищами, що породжуються самим життям. Тому вирішальним фактором у вчительській професії завжди була і залишається особистість учителя, а ефективність його праці набагато залежить від ступеню сформованості в нього професійних особистісних якостей, які є необхідними для успішної педагогічної діяльності. Усе це зумовлює актуальність досліджуваної проблеми.

Мета нашої статті – виявити у контексті яких питань досліджуються професійні особистісні якості майбутнього вчителя, а також проаналізувати класифікації професійних особистісних якостей учителя, розроблені вченими.

Питання формування професійних особистісних якостей майбутніх учителів досліджується вченими як окремо, так і в контексті вивчення інших педагогічних проблем. Так, українськими та зарубіжними вченими досліджувалися психологічні засади розвитку особистості вчителя (Л. Божович, І. Зимня, Н. Кузьміна, Ю. Кулюткін, Г. Сухобська та ін.), теоретичні засади формування професійних особистісних якостей майбутніх учителів (Ф. Гоноволін, В. Гриньова, І. Зязюн, А. Маркова, В. Серіков, В. Сластьонін, О. Щербаков та ін.), проблеми розвитку професійно-особистісних якостей учителів у системі післядипломної освіти (В. Вітюк), педагогічні умови формування окремих професійних якостей педагогів (О. Гура, М. Ткаченко).

На сучасному етапі суспільного розвитку розширилося та збагатилося трактування поняття "кваліфікація", до якого поряд зі знаннями, вміннями та навичками увійшли професійні особистісні якості, які є передумовою успішного виконання професійної діяльності. За твердженням Е. Зеєра, продуктивне виконання будь-якої професійної діяльності потребує реалізації п'яти – семи професійно-важливих якостей, розвиток та інтеграція яких у процесі професійного становлення призводять до формування системи професійно-важливих якостей [1: 20].

Як свідчать дослідження Ф. Гоноволіна, В. Сластьоніна, Є. Белозерцева, В. Серікова та інших, у педагогічній професії практично неможливо відділити особистісне начало від професійного. Вчитель є найвпливовішим фактором формування особистості школяра, а педагогічні знання та педагогічна діяльність існують лише як особистісні, як індивідуальна форма переживання та усвідомлення загального [2: 7-10]. У зв'язку з цим, як справедливо зауважив А. Петровський, сутність педагогічної діяльності співпадає з реалізацією основної людської потреби – бути особистістю. Тому є сенс формування у майбутніх учителів саме системи професійних особистісних якостей.

Сплеск дослідницької активності в контексті розробки питань, пов'язаних з особистістю вчителя, розпочався у радянський період. Починаючи з 20-30-х років ХХ століття з'явилися перші спроби складання професіограми вчителя та визначення особистісних якостей, необхідних у педагогічній діяльності. Одним із перших, хто описав систему професійно-значущих якостей вчителя, був Б. Ананьєв. Ще на початку 30-х років ХХ століття за результатами анкетування студентів та вчителів початкової школи він виділив найбільш суттєві якості, необхідні вчителю у професійній діяльності, якими виявилися загальний розвиток, широкий науковий кругозір, активне ставлення до предмету, яке спонукає учнів до сумлінного навчання, індивідуальний підхід, справедлива оцінка роботи учнів, комунікабельність [3: 258]. У 60-80-ті роки з'явилися фундаментальні дослідження особистості вчителя, представлені трьома науковими школами, які очолювали Н. Кузьміна (ленінградська школа), В. Сластьонін (московська школа) та І. Зязюн (полтавська школа). Вагомий внесок у виявленні та обґрунтуванні професійних особистісних якостей, необхідних вчителю, належить Ф. Гоноволіну, А. Щербакову, Є. Осовському, Ю. Алферову. Розробкою професіограм вчителів різних спеціальностей, що містили не тільки систематизований опис діяльності вчителя, а й вимоги до якостей його особистості, необхідних для успішного оволодіння та вдосконалення професійної діяльності, займалися Ю. Кожухов, Л. Подимова, Н. Рикова, В. Сластьонін, Л. Спирін, А. Щербаков та інші.

На сучасному етапі продовжується активна розробка питань, пов'язаних із формуванням професійних особистісних якостей майбутнього вчителя в контексті дослідження таких педагогічних явищ:

- педагогічного професіоналізму (В. Гриньова, Н. Гузій, Л. Кондрашова, І. Лушніков, А. Маркова, Т. Марина);

- професійної компетентності вчителя (О. Антонова, О. Дубасенюк, М. Євтух, Н. Кузьміна, Н. Ничкало, О. Овчарук, А. Реан, М. Розов);
- педагогічної (професійної) майстерності (І. Зязюн, В. Семіченко, А. Щербаков, Є. Барбіна, Г. Хозяїнов);
- педагогічних цінностей (Є. Бондаревська, І. Ісаєв);
- професійного виховання майбутніх учителів (Є. Белозерцев, Б. Вульф, С. Вершловський, М. Дяченко, М. Ларина, А. Репринцев).

Аналіз наукових розвідок та психолого-педагогічної літератури з досліджуваної проблеми дозволяє виділити три групи професійних особистісних якостей учителя:

- 1) *поліпрофесійні* якості, що мають бути притаманні передовим представникам усіх професій;
- 2) *загальнопедагогічні* якості, якими мають володіти педагоги, незалежно від спеціальності;
- 3) *спеціальні* якості, що характеризують вчителів конкретних предметів.

До групи поліпрофесійних якостей дослідники відносять суспільну спрямованість, працьовитість (звичку, потребу та бажання працювати), відповідальність за свій труд, організованість (здатність до самоконтролю, самоаналізу), активність, ініціативність, самостійність, наполегливість [4: 63-64].

Хмара Г. та Гурьєва Л. класифікували поліпрофесійні якості, необхідні випускникам вузів, розподіливши їх, у свою чергу, на три групи:

- 1) світоглядні якості (правові, політичні, філософські, етичні, загальнонаукові знання, моральні норми поведінки, загальна ерудованість та культура);
- 2) професійні якості (загальнотеоретична підготовка, спеціальні знання, навички, організаційні та виховні якості);
- 3) психологічні та психофізичні якості [5: 224].

Д. Зюзін наголошує на необхідності доповнення цієї класифікації окремою групою професійних якостей, котрі називає "соціальними", включаючи до них "знання обов'язку перед людьми за результати своєї діяльності, вміння правильно орієнтуватися в соціальній і політичній ситуації" [6].

Оскільки вчительська професія належить до типу "людина – людина", перш за все треба брати до уваги професійні якості, що мають бути притаманні усім фахівцям, сутністю діяльності яких є людська взаємодія. Климов Є. визначає їх як особистісні якості, "котрі забезпечують успішну взаємодію між людьми, розуміння людей та ефективний вплив на них, встановлення контактів, організацію сумісних дій" [7: 143].

Загальнопедагогічні якості були об'єктом дослідження багатьох вчених, декотрі з яких зробили спроби класифікації професійних якостей учителя за різними принципами. Ю. Бабанський запропонував такий розподіл професійно-значущих якостей вчителя:

- 1) особистісні якості, до яких відноситься потреба працювати з дітьми, ідейно-політичний і культурний світогляд, наполегливість у роботі, педагогічна спрямованість, мобільність, почуття нового, педагогічний такт, вимогливість до себе та до інших;
- 2) якості, необхідні для здійснення навчальної діяльності;
- 3) якості, що реалізуються у процесі виховної діяльності [8: 91-94].

Слід зазначити, що, на наш погляд, за цією класифікацією деякі якості, які входять до різних груп, можуть дублюватися.

Іншого підходу до класифікації професійних особистісних якостей учителя дотримується І. Зимня. Учена пропонує розмежувати їх у дві окремі групи: професійно-педагогічні якості, котрі близькі до здібностей або є складовими елементами здібностей та власне особистісні. Усі якості, за її твердженням, мають триступеневий прояв або трипланову взаємозумовленість і взаємозалежність особистісних психологічних характеристик та педагогічної діяльності людини:

- 1) *схильність (придатність)* – визначається біологічними, анатомо-фізіологічними та психічними особливостями людини, передбачає відсутність протипоказань до діяльності типу "людина – людина" (якими, за Є. Клімовим, є дефекти мовлення, невизначене мовлення, замкнутість, заглибленість у себе, нетовариськість, фізичні вади, забарливість, байдужість до людей, відсутність безкорисного інтересу до людей);
- 2) *готовність*, що передбачає відрефлексовану спрямованість людини на професію типу "людина-людина", світоглядну зрілість, широку та предметну компетентність, потреби (комунікативну, дидактичну, потребу в афіліації);
- 3) *взаємодія та спілкування з людьми*, що передбачає адекватність встановлення контакту зі співрозмовником, вміння слідувати за його реакціями, отримувати задоволення від спілкування.

Тільки повний збіг цих трьох планів відповідності індивідуально-особистісних якостей людини педагогічній діяльності забезпечує найбільшу її ефективність, причому вищезазначена відповідність розвивається у процесі роботи над кожним з трьох планів її прояву [9: 110-114].

Позиція І. Зимньої видається нам дуже цікавою і досить обґрунтованою, хоча в реальності дуже складно відділити професійні якості вчителя від його особистісних якостей, оскільки існує, по-перше, явище переносу особистісних якостей на професійну педагогічну діяльність, по-друге, професійні якості в результаті інтеріоризації та набуття ними особистісних смислів перетворюються в особистісні. У результаті цих процесів формується система професійних особистісних якостей, котра спрямовує розвиток людини як майбутнього професіонала та є підґрунтям для його акмеологічного розвитку.

Дещо інший підхід до класифікації було запропоновано В. Гриньовою, яка вивчала професійні особистісні якості майбутніх учителів як складовий компонент їх педагогічної культури та необхідну умову ефективної професійної діяльності. Учена зазначає, що вчитель повинен піклуватися не про те, які саме якості й

особливості він прагне розвинути у вихованця, а про те, як їх проявити саме в себе по відношенню до нього. Отож, спочатку вчителю треба сформулювати ці якості в себе, а потім вже стати прикладом для вихованця. Виділені В. Гриньовою професійно-значимі якості та особливості особистості вчителя розподілено нею на чотири блоки.

1. До першого блоку увійшли такі професійно-спрямовані параметри, як любов до дітей, любов до професії, відданість професії, відповідальність, обов'язок, чесність, тактовність, ввічливість, авторитетність, виваженість та імідж.

2. Другий блок якостей включає інтелектуальні параметри: гнучкість, варіативність, самостійність, критичність та продуктивність мислення, ерудиція, хороша пам'ять, дотепність, володіння усною та письмовою мовою.

3. Третій блок містить індивідуально-психологічні якості, необхідні в учительській діяльності, такі як стриманість, вимогливість, врівноваженість, толерантність, воля, готовність до самовдосконалення.

4. Четвертий блок складається з таких екстравертивних якостей, як повага до людини, комунікативність, доброзичливість, милосердя, співчуття, справедливість, альтруїзм та емпатійність [10: 80-81].

Ця класифікація є, на наш погляд, досить вдалою, оскільки вона враховує різнопланові властивості, притаманні вчителю, включаючи як його професійні, так і особистісні якості. Ми вважаємо, що така систематизація може слугувати основою для складання моделі формування особистості майбутнього вчителя як орієнтира його професійної підготовки.

Висновки. Проведений нами аналіз підходів до систематизації професійних особистісних якостей вчителя дає підстави стверджувати, що на сучасному етапі не існує єдиного підходу до їх класифікації, оскільки дослідники систематизують якості, необхідні вчителю, за різними принципами. Вважаємо, що оптимальним є такий розподіл професійних особистісних якостей: поліпрофесійні, загальнопедагогічні та спеціальні. Серед поліпрофесійних якостей дослідниками виділено світоглядні, професійні, психологічні, психофізичні та суспільні, а також ті, що характеризують представників окремих груп професій (наприклад, професіоналів у сфері "людина – людина"). Щодо загальнопедагогічних якостей, нами було проаналізовано три класифікації, згідно з якими виділяються такі групи професійних особистісних якостей:

- професійні та особистісні;
- якості, необхідні для здійснення навчальної діяльності, виховної діяльності та особистісні якості вчителя;
- професійні, інтелектуальні, індивідуально-психологічні та екстравертивні якості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Зеер Э.Ф. Психология профессий: Учебное пособие для студентов вузов. – М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2003. – 336 с.
2. Кулюткин Ю.Н. Психологическая природа деятельности педагога // Творческая направленность деятельности педагога: Сб. науч. ст. – Л., 1978. – С. 7-10.
3. Левитан К.М. Личность педагога: становление и развитие. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1990. – 168 с.
4. Психолого-педагогические проблемы трудового воспитания, обучения и профориентации школьников ("Круглый стол") // Вопросы психологии. – 1985. – № 6. – С. 63-64.
5. Хмара Г.И., Гурьева Л.С. Некоторые аспекты управления вузом как системой // Проблемы методологии управления социальными процессами. – Томск: Изд-во Томск. ун-та, 1974. – 224 с.
6. Зюзин Д.И. Качество подготовки специалистов как социальная проблема. – М.: Наука, 1978. – 165 с.
7. Климов Е.А. Путь в профессию. – Л.: Знание, 1974. – 196 с.
8. Бабанский Ю.К. Оптимизация процесса обучения. Общедидактический аспект. – М.: Педагогика, 1977. – 254 с.
9. Зимняя И.А. Педагогическая психология: Учебник для вузов. – М.: Логос, 2004. – 273 с.
10. Гриньова В.М. Формування педагогічної культури майбутнього вчителя (теоретичний та методичний аспекти). – Харків: Основа, 1998. – 300 с.

Матеріал надійшов до редакції 20.09.2007 р.

Зуброва О.А. Проблема систематизации профессиональных личностных качеств будущих учителей.

В статье проанализированы психолого-педагогические подходы к систематизации профессиональных личностных качеств будущих учителей. Выделены основные классификации профессиональных личностных качеств учителя (предложены Г. Хмарой, Л. Гурьевой, Д. Зюзиным, Ю. Бабанским, И. Зимней, В. Гриневой и др.) и осуществлен анализ каждой из групп.

Zubrova O.A. The Problem of Future Teachers' Professional Personality Qualities Systematization.

In the article the psychological-pedagogical approaches to the future teachers' professional personality qualities systematization are analysed. Basic classifications of teacher's professional personality qualities offered by G. Khmara, L. Hur'eva, D. Zyuzin, Yu. Babanskyj, I. Zimnya, V. Hrineva and others are singled out and the analysis of each group is made.